

ROZDZIAŁ III. NORMA PRAWNA – PRZEPIS PRAWNY – AKT NORMATYWNY

1. Norma a inne typy wypowiedzi

Z językowego punktu widzenia norma prawna należy do szerszej grupy wypowiedzi – norm postępowania. Przez **normę postępowania** rozumiemy wypowiedź, która zwraca się do pewnej osoby lub grupy osób z żądaniem określonego zachowania we wskazanych okolicznościach. Swymi **właściwościami** różni się od wypowiedzi innego typu: wypowiedzi opisowych i wypowiedzi oceniających.

Wypowiedzi opisowe (zdania w sensie logicznym) stwierdzają, że tak a tak jest, albo nie jest. Ich główną funkcją jest funkcja **opisowa**, polegająca na przekazaniu informacji, opisanie pewnych zjawisk, stanów rzeczy, procesów, przedmiotów, itp. Opis może być zgodny z obiektywną rzeczywistością lub niezgodny, stąd o każdym zdaniu możemy powiedzieć, że jest **prawdziwe** albo **falszywe**.

Wypowiedzi **oceniające** wyrażają przeżycia oceny, tj. aprobaty lub dezaprobaty określonych stanów rzeczy, istniejących w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości (tylko wyobrażonych). **Nie opisują** rzeczywistości, nie są zdaniami w sensie logicznym, nie możemy więc o nich powiedzieć, że są prawdziwe lub fałszywe. Pełnią głównie funkcję **ekspresywną**, służącą do wyrażania przeżyć, stanów emocjonalnych wobec określonych osób, zjawisk czy rzeczy. Na ich podstawie nie możemy dowiedzieć się jakie obiektywne cechy posiadają, lecz tylko tego, czy podobają się, czy nie podobają się wypowiadającemu się o nich podmiotowi co, jak wiadomo, jest sprawą subiektywną.

Mówiąc o wypowiedziach oceniających należy zwrócić uwagę na dwa rodzaje występujących w nich ocen: oceny **zasadnicze** i oceny **instrumentalne**. Ocena **zasadnicza**, zwana też pierwotną lub bezinteresowną ocenia dany przedmiot lub zjawisko „samo w sobie”, „jako

takie”, bez jakiegos punktu odniesienia. Ocena **instrumentalna** (wtórna, celowościowa, utylitarna) wiąże oceniane zjawisko, czy przedmiot z jakimś innym na zasadzie relacji środka i celu. Wyraża aprobatę, gdy jest dobrym, skutecznym środkiem do osiągnięcia danego celu, zaś dezaprobatę, gdy nie służy jego realizacji.

Normy postępowania to wypowiedzi o funkcji **sugestywnej**, wpływającej na czyjeś zachowanie w określonym kierunku. Nie są to jedyne wypowiedzi o tym charakterze. Taką samą funkcję pełnią rozkazy, zalecenia, wskazówki, sugestie, rady, życzenia, itp. Wszystkie wypowiedzi wskazujące, czy preferujące pewien sposób postępowania, tworzą wspólną kategorię wypowiedzi zwaną **dyrektywami**. W codziennym postępowaniu ważną rolę odgrywają dyrektywy **instrumentalne** (celowościowe), wskazujące co należy, bądź nie należy zrobić, aby osiągnąć pożądany stan rzeczy (skutek). W odróżnieniu od norm postępowania nie mają charakteru stanowczego, czyli nie zobowiązują adresata do zachowania realizującego określony stan rzeczy, pozostawiając to jego swobodnemu uznaniu. Dyrektywy instrumentalne jedynie podają, że takie to a takie postępowanie jest właściwym środkiem jego osiągnięcia. Dyrektywa instrumentalna może być prawdziwa albo fałszywa, w zależności od prawdy lub fałszu zdania orzekającego o związkach między danym zachowaniem a jego skutkami. Na przykład, zdanie stwierdzające: „odcięcie dopływu świeżego powietrza powoduje zmniejszenie się ognia w pomieszczeniu” – jest prawdziwe. Oparta na nim dyrektywa instrumentalna: „Jeżeli chcesz zmniejszyć ogień, powinieneś odciąć dopływ świeżego powietrza do pomieszczenia” – jest również prawdziwa.

Zgodnie z szeroko przyjętym stanowiskiem, norma postępowania nie jest prawdziwa lub fałszywa, niczego bowiem nie opisuje, nie stwierdza, w odróżnieniu od zdania w znaczeniu logicznym. Różni się też od wypowiedzi oceniających, te ostatnie mogą odnosić się nie tylko do czyichś zachowań, ale do wszelkich stanów rzeczy zarówno aktualnych, przeszłych i przyszłych. Wyznaczony przez normę sposób określonego zachowania może dotyczyć tylko przyszłości i niekoniecznie żądanie danego zachowania musi oznaczać jego aprobatę, chociaż tak najczęściej bywa.

Analogicznie do ocen, możemy wyróżnić normy o charakterze **zasadniczym** i normy **instrumentalne**. Przykładem normy zasadniczej jest, np. norma: „Powinieneś zawsze w określonym terminie zwracać długie pieniądze”, przykładem normy instrumentalnej jest, np. norma: „Powinieneś zwracać długie pieniądze w terminie, jeżeli chcesz by w przyszłości ponownie udzielono ci pożyczki”.

Wypowiedziami pośrednimi między wypowiedziami zawierającymi oceny a normami są tzw. **optatywy**. Zawierają one zarówno ocenę pewnego stanu rzeczy, jak i życzenie, sugestię, aby w przyszłości dany stan wystąpił lub nie wystąpił. Na przykład: „Oby jutro nie padało”, „W tym roku powinien być wyjątkowy urodzaj truskawek”, itp. Nie są skierowane do żadnego adresata, często dotyczą zjawiska, na które człowiek nie ma żadnego wpływu, np. zjawisk przyrodniczych. Czasami sprawiają wrażenie, że są skierowane do określonej osoby jako polecenie określonego zachowania np. „Mógłbyś wreszcie zdać ten egzamin”. Wypowiedź tego typu nie jest normą, nakazem określonego postępowania, jej znaczenie jest takie, że dobrze byłoby, aby owa osoba zdała egzamin, że wypowiadający podmiot życzyłby sobie takiego stanu rzeczy. Słowna postać wypowiedzi może być niekiedy tak myląca, że trudno ją zakwalifikować do jakiegoś określonego typu wypowiedzi. Należy wówczas brać pod uwagę kontekst w jakim jest wypowiedziana oraz intencję tego, kto ją sformułował.

Przypomnijmy, główną funkcją normy postępowania jest funkcja sugestyjna, funkcja wpływania na adresatów normy, aby postępowali w określony sposób. Aby dana wypowiedź mogła pełnić taką rolę musi posiadać niezbędne elementy **treściowe**:

- określenie adresata lub adresatów,
- wskazanie powinienego zachowania (działanie, zaniechanie),
- określenie okoliczności, w których norma ma być realizowana.

2. Rodzaje norm postępowania

W zależności od sposobu określania w normie adresata i okoliczności, w których dane postępowanie powinno być spełnione, dzielimy normy na: normy **indywidualne** i normy **generalne**. Normy **indywidualne** charakteryzują adresata imiennie, co do tożsamości oraz

szczegółowo określają okoliczności, w których zachowanie ma nastąpić np.: „Jan Nowak zamieszkały w Rzeszowie przy ulicy Jana Kazimierza nr 8 jest zobowiązany stawić się w Sądzie Rejonowym w Rzeszowie w Wydziale Karnym o godz. 9 w dniu 5 V 1995 r. w sali nr 3, w sprawie oznaczonej sygnaturą akt...”. Jeżeli adresat określony jest poprzez wskazanie cech rodzajowych, charakteryzujących pewną kategorię podmiotów, np. student, nauczyciel, osoba prowadząca pojazd mechaniczny, itp. a okoliczności określone w sposób ogólny, np. podczas pełnienia obowiązków służbowych, podczas poruszania się po drodze publicznej, w danym roku akademickim, itp. mamy do czynienia z normą **generalną**. Adresat może być określany poprzez takie wyrażenie, jak: „kto”, „każdy” lub też norma prawna nie wymienia okoliczności, w których znajduje zastosowanie. Oznacza to, że wszyscy podlegający obowiązującemu prawu mają obowiązek w każdej sytuacji postępować w sposób określony w danej normie, chyba że przepisy prawne przewidują od tego wyjątki. Na przykład, art. 177 § 1 Kpk stanowi: „Każda osoba wezwana w charakterze świadka ma obowiązek stawić się i złożyć zeznania”. Wyjątek stanowi art. 178 Kpk: „Nie wolno przesłuchiwać jako świadków:

- 1) obrońcy co do faktów, o których dowiedział się udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę,
- 2) duchownego co do faktów, o których dowiedział się przy spowiedzi”.

Określenie adresata poprzez wskazanie pełnionej przez niego funkcji, np. Prezydent, Rzecznik Praw Obywatelskich, jest również określeniem rodzajowym, choć wiadomo, że w danym miejscu i czasie jest tylko jeden adresat, do którego norma jest skierowana. Nie pozbawia to normy charakteru generalnego, gdyż dotyczy adresata pełniącego daną funkcję, nie zaś konkretnej osoby, określonej z imienia i nazwiska. Norma prawna dotyczy każdej osoby, kolejno sprawującej dany urząd.

Podział norm na normy **abstrakcyjne** i **konkretne** opiera się na tym, jak norma określa zachowanie adresatów. Norma **konkretna** określa zachowanie jako jednorazowe, niepowtarzalne. Z chwilą, gdy adresat postąpi we wskazany sposób, dana norma zostaje zrealizowa-

na. Norma **abstrakcyjna** dotyczy zachowań stałych lub powtarzalnych, które mogą zdarzyć się w przyszłości w nieograniczonej liczbie przypadków, np.: „Każdy, kto osiąga dochód, obowiązany jest do zapłacenia podatku za dany rok kalendarzowy”.

W zależności od tego, czy adresat normy i twórca normy (normodawca) to jedna i ta sama osoba, czy też są to różne osoby, możemy wyróżnić normy **autonomiczne** (wewnętrzne) oraz normy **heteronomiczne** (zewnętrzne).

Ludzkie postępowanie wyznaczone jest przez różne normy społeczne: prawne, moralne, religijne, obyczajowe, estetyczne, normy dotyczące działalności różnych organizacji społecznych. Rozróżnienie norm w oparciu o kryterium ich treści jest nieprzydatne, nie ma bowiem dziedziny zachowań, która byłaby wyłączną domeną regulacji, np. prawnej, moralnej, obyczajowej. Oczywiście, pewne sfery aktywności ludzkiej mogą być interesujące z punktu widzenia prawa, a obojętne, nieistotne z punktu widzenia moralności, czy obyczajowości, i na odwrót. Wiele zachowań szczególnie ważnych dla stosunków międzyludzkich, np. nakaz powstrzymania się od zabójstwa, kradzieży, obowiązek dotrzymania danego słowa, itp. jest uregulowane przez różne normy zarówno, np. prawne, moralne, religijne. Żadna wypowiedź nakazująca czy zakazująca komuś określone zachowanie nie jest, sama przez się, normą prawną, moralną, religijną, itp. Cechę „prawności”, „moralności”, „religijności” posiada nie norma, ale argumentacja na rzecz jej przestrzegania, jakiś rodzaj uzasadnienia, dla czego daną normę należy uznać za obowiązującą, wiążącą dla adresatów. Z formalnego punktu widzenia różnica między normami leży w tym, na jakiej podstawie **uzasadnia się**, że dana norma **obowiązuje**.

Wyróżnia się dwa rodzaje uzasadniania norm: uzasadnienie **aksjologiczne** i uzasadnienie **tetyczne**. Uzasadnienie **aksjologiczne** ma miejsce wówczas, gdy ktoś uważa daną normę za wiążącą, obowiązującą z tego powodu, że w świetle przyjmowanych przez niego ocen i wartości wskazane przez nią zachowanie lub jego skutki są dobre, właściwe, słuszne. Dana norma posiada uzasadnienie **tetyczne**, jeżeli została ustanowiona (i nie uchylona) przez podmiot, który ma władzę nad adresatami normy. Władza może wynikać z autorytetu, jakim normodawca cieszy się wśród adresatów bądź z faktu, że dysponuje

on odpowiednimi środkami, aby skłonić adresatów do posłuchu wobec ustanowionych przez siebie norm. Ta sama norma może mieć zarówno uzasadnienie aksjologiczne, jak i tetyczne. Ma to miejsce w przypadku, gdy występuje zbieżność ocen powinno zachowania u podmiotu ustanawiającego daną normę, jak i u adresata zobowiązanego do jej realizacji. Zjawiskiem niepożądanym jest sytuacja, gdy adresaci kierują się odmiennym niż normodawca systemem wartości i ocen i z ich punktu widzenia wskazane zachowania zasługują na dezaprobatę.

Obowiązywanie norm prawnych opiera się przede wszystkim na ich uzasadnieniu **tetycznym**. Norma prawna to norma postępowania w odpowiedni sposób ustanowiona lub uznana przez odpowiedni organ państwowy, a więc w ramach określonych kompetencji i z zachowaniem określonych procedur. Uzasadnienie aksjologiczne obowiązywania norm prawnych jest współcześnie traktowane jako uzasadnienie pomocnicze. Dla wielu norm prawnych trudno znaleźć uzasadnienie wypływające z jakiejś oceny, np. lewostronny czy prawostronny ruch uliczny, taka a nie inna kolejność rubryk deklaracji podatkowych, itp. – jest to wynik przyjęcia pewnej konwencji, co nie oznacza, że nie jest ona uzasadniona innymi względami, np. tradycją, nawykami społecznymi.

Normy pozaprawne, zwłaszcza moralne i religijne, mają uzasadnienie aksjologiczne, choć mogą mieć również uzasadnienie tetyczne, np. normy religijne wynikające z prawd objawionych, normy zawarte w kodeksie prawa kanonicznego regulujące życie Kościoła Katolickiego i jego wyznawców.

O obowiązywaniu norm można mówić również w płaszczyźnie **społecznej**, mając na myśli ich **skuteczność** społeczną. Uznanie normy za obowiązującą ze względu na takie czy inne jej uzasadnienie, nie przesądza jeszcze o tym, że adresaci będą postępować we wskazany przez nią sposób. Norma jest **skuteczna**, gdy spełnione są następujące warunki:

- stwierdza się istnienie stanów rzeczy, które są skutkami działania norm,
- przynajmniej niektóre z tych skutków są oceniane jako stany rzeczy zgodne z normą, stanowiące efekty jej działania,

- określone stany rzeczy nie wystąpiłyby, gdyby nie było danej normy.

Jeżeli normy spotykają się z posłuchem adresatów w każdym przypadku lub przynajmniej dostatecznie często mówimy o **behawioralnym** obowiązywaniu normy (z ang. behaviour – „zachowanie się”).

Najogólniej mówiąc, ludzie skłonni są świadomie realizować normy postępowania (przestrzegać je) z dwóch powodów: aprobuja ich treść lub obawiają się sankcji grożącej za ich przekroczenie. **Sankcja** jest to pewna dolegliwość, jaka spotyka adresata normy w przypadku jej naruszenia. Przekroczenie norm prawnych i pozaprawnych, np. moralnych, obyczajowych, jest związane z odmiennym charakterem sankcji. Normy prawne są zabezpieczone sankcją wymierzoną przez kompetentne organy państwowe, a więc w sposób zinstytucjonalizowany. Taka sankcja jest nazywana **sankcją skupioną**. W przypadku innych norm społecznych, np. moralnych, obyczajowych, sankcja polega na spontanicznej reakcji członków środowiska społecznego, do którego należy naruszający normę. Może ona polegać na mniej lub bardziej dokuczliwej dla niego dezaprobacie, np. bojkocie, ośmieszeniu, potępieniu. Jest to tzw. **sankcja rozsiana**. Aby jakakolwiek sankcja odniosła zamierzony skutek, tj. skłoniła adresata do zachowania zgodnego z normą, musi być na tyle dolegliwa, że dla adresata mniejszym złem jest realizacja wyznaczonego zachowania aniżeli konsekwencje związane z naruszeniem normy.

3. Prawo a moralność

Fakt, że w społeczeństwie obok regulacji prawnej działają inne pozaprawne unormowania zachowań, nasuwa konieczność ustalenia ich wzajemnych relacji. Można wyróżnić trzy rodzaje relacji: uregulowania **zbieżne**, **rozbieżne** i **indyferentne** (obojętne względem siebie).

Uregulowania **zbieżne** są to przypadki, gdy jedno i to samo zachowanie jest nakazane albo zakazane jednocześnie przez różne normy, np. prawne, moralne, religijne, obyczajowe, np. zakaz zabójstwa, zakaz naruszania cudzej własności, nakaz opieki nad dziećmi, nakaz

udzielania pomocy człowiekowi znajdującemu się w niebezpieczeństwie, itp. Z punktu widzenia ładu społecznego jest to sytuacja optymalna. Adresat znajduje się pod zwielokrotnioną presją oddziaływania wielu norm, co wydatnie wpływa na realizację wyznaczonego zachowania. Niejednokrotnie dla adresata jest bardziej dokuczliwa dolegliwość w postaci wyrzutów sumienia czy utrata zaufania lub dobrego imienia niż sankcja przewidziana przez obowiązujące prawo.

W uregulowaniach **rozbieżnych** mamy do czynienia z sytuacją, gdy ta sama sfera zachowań jest odmiennie regulowana przez normy należące do różnych systemów normatywnych, prawnych, moralnych, religijnych, itp. Ma to miejsce wówczas, gdy jedna norma nakazuje, druga zaś zakazuje danego postępowania, np. bezwzględny zakaz zabójstwa wynikający z norm religijnych i rozkaz zabijania skierowany do żołnierza na wojnie. Takie przypadki są raczej rzadkie, natomiast często odmiennosc regulacji zachowań polega na tym, że jedna norma dopuszcza (dozwala) pewne zachowanie, zaś według innej normy jest ono nakazane lub zakazane, np. obowiązujące polskie prawo dopuszcza pod pewnymi warunkami usunięcia ciąży, natomiast moralność katolicka zawiera kategoryczny zakaz aborcji. Konfliktowość norm jest zjawiskiem niepożądanym, powoduje konkurencję różnych wartości, zmusza człowieka do dramatycznych czasem wyborów i rozterek wewnętrznych.

Indyferencja uregulowań polega na tym, że pewne dziedziny zachowań są normowane przez dany system normatywny, natomiast nie są one przedmiotem zainteresowań innych systemów. Na przykład: w systemie prawnym są liczne normy o charakterze proceduralnym, dla których trudno byłoby dopatrzeć się uzasadnienia w jakiejś ocenie moralnej, religijnej czy innej. Z kolei prawo nie ingeruje w pewne dziedziny życia, które stanowią prywatną domenę jednostki, nie kontroluje jej życia duchowego, natomiast czynią to inne normy, np. religijne, moralne. Normy obyczajowe dotyczą czasem drugorzędnych, nieistotnych z punktu widzenia prawa czy moralności spraw, np. związanych z modą, etykietą, pewnym stylem życia przyjętym w określonych środowiskach.

Normami obyczajowymi nazywamy reguły postępowania w określony sposób w określonych sytuacjach, połączone z przekonaniem, że

tak wypada czynić, tak należy postępować. Obowiązywanie norm obyczajowych opiera się na pewnych nawykach, wynikających z wielokrotnego powtarzania tych samych zachowań w pewnych sytuacjach. Czasami nie bardzo wiadomo, dlaczego tak a nie inaczej należy postępować, po prostu tak się postępuje, bo tak czyniono zawsze, wszyscy tak postępują, itp.

Spośród związków zachodzących pomiędzy różnymi systemami normatywnymi najliczniejsze i najdonioślejsze są związki prawa z moralnością. W języku potocznym moralność błędnie utożsamia się z etyką. **Etyka** to nauka o moralności w różnych aspektach: opisowym, historycznym, normatywnym. Natomiast termin „moralność” występuje w trzech znaczeniach:

- zbiór norm postępowania uzasadnionych ocenami moralnymi,
- fakt wyznawania przez pewnych ludzi ocen i norm moralnych,
- fakt postępowania pewnych ludzi w sposób zgodny lub niezgodny z tymi normami.

W dalszych rozważaniach będziemy używać terminu „moralność” w znaczeniu **zbioru norm postępowania**, uzasadnionych ocenami moralnymi, kwalifikujące ludzkie czyny jako dobre lub złe, słuszne lub niesłuszne, sprawiedliwe lub niesprawiedliwe.

Związki prawa i moralności mogą mieć przede wszystkim charakter **funkcjonalny i treściowy**. Związki funkcjonalne polegają na wzajemnym oddziaływaniu prawa i moralności. Fakt rozpowszechnienia się w społeczeństwie określonych ocen i norm moralnych nie może być lekceważony przez prawodawcę, jak również przez organy stosujące prawo, w przeciwnym bowiem razie może powstać sytuacja, że adresaci nie zechcą przestrzegać skierowanych do nich norm lub w krańcowych przypadkach mogą otwarcie się im przeciwstawiać. Obowiązywanie określonych norm prawnych chroni i umacnia istniejące normy moralne, ewentualnie może mieć wpływ na powstanie nowych. Należy podkreślić, że cechą współczesnych społeczeństw jest uznanie pluralizmu (wielości) przekonań światopoglądowych, w tym systemów moralnych, przyjmowanych przez rozmaite grupy i środowiska społeczne. Związanie prawa z jedną moralnością, nawet dominującą w danym społeczeństwie, pozbawia prawa względnej nie-

zależności, autonomii i neutralności wobec różnych systemów wartości, postaw i przekonań moralnych.

Zasada autonomii nie oznacza izolacji systemu prawnego i moralnego, o czym świadczą licznie występujące relacje treściowe. Mogą one polegać na **inkorporacji** (włączeniu) do systemu prawa pewnych norm moralnych bądź na **uzupełnieniu** lub **modyfikowaniu** treści norm prawnych poprzez normy i oceny moralne. Inkorporacja może przybrać postać równoległego i treściowo zbieżnego z daną normą moralną wzoru powinnego zachowania wyrażonego w przepisie prawnym, np. w prawie karnym materialnym cały szereg zakazów chroniących życie, zdrowie, wolność, cześć, mienie lub też może wystąpić jako tzw. **zasada prawa**.

Przez zasady prawa rozumie się pewną kategorię norm prawnych, wyróżniających się doniosłością i szczególną rolą dla określonej gałęzi prawa bądź dla całego systemu prawa. Szereg zasad prawa ma wyraźny charakter moralny, np. w prawie rodzinnym zasada trwałości związku małżeńskiego i założonej przez ten związek rodziny, zasada równouprawnienia małżonków, zasada dobra dziecka, równych praw dzieci małżeńskich i pozamałżeńskich.

Uzupełnianie i modyfikowanie treści norm systemu prawa następuje poprzez odesłanie do określonych pozaprawnych reguł i ocen moralnych, także obyczajowych, dotyczących zasad sprawnego działania w danej dziedzinie, itp. jak również przez celowe użycie w tekście prawnym wyrażen nieostrych, niedoprecyzowanych, np. „z ważnych powodów”, „rażące pokrzywdzenie”, „zgodnie ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa”, „z niskich pobudek”, itp. Przez takie regulacje prawodawca świadomie pozostawia organowi stosującemu prawo luz decyzyjny, udzielając mu kompetencji do rozstrzygnięcia konkretnego stanu faktycznego w zależności od jego indywidualnej oceny lub według wskazanych pozaprawnych mierników zachowań, wśród których pierwszoplanową rolę odgrywają normy moralne. Umożliwia to wydawanie bardziej adekwatnych decyzji, odpowiadających społecznemu poczuciu słuszności, sprawiedliwości. Przepisy, które zawierają odesłanie do jakiegoś pozaprawnego systemu norm i ocen noszą nazwę **klauzul generalnych**. Klauzule general-

ne występują przede wszystkim w prawie cywilnym, w prawie rodzinnym, w prawie pracy.

Pomiędzy prawem a moralnością istnieją także dość znaczne **różnice**:

- a) W państwie jednolitym (unitarnym) obowiązuje tylko jeden system prawny (w państwie federacyjnym obowiązuje system prawny federacji, jak również systemy prawne, które mogą być tworzone przez jej części składowe). Inaczej jest w przypadku systemu moralnego, z reguły w jednym państwie funkcjonuje wiele systemów moralnych przyjmowanych przez różne środowiska społeczne, choć pewna liczba norm moralnych o charakterze ogólnoludzkim jest wspólna. Możemy więc mówić o monizmie systemu prawnego i pluralizmie systemów moralnych.
- b) System prawny jest systemem sformalizowanym, tworzonym według określonych procedur przez kompetentne organy władzy publicznej. Normy prawne są wyrażone w języku prawnym odbiegającym od języka potocznego, dzięki czemu możliwa jest daleko większa precyzja, jasność, zwięzłość ich wyrażania. Normy moralne są tworzone spontanicznie, żywiołowo, niezależnie od państwa jako wyraz świadomości rozmaitych grup społecznych. Są o wiele mniej precyzyjne niż normy prawne, przez co mogą być elastyczniej interpretowane.
- c) Przestrzeganie norm prawnych zabezpieczone jest sankcją prawną, która ma charakter sformalizowany (sankcja skupiona) i zinstytucjonalizowany. Katalog sankcji prawnych jest ściśle wyznaczony przez obowiązujące prawo, podobnie jak zastosowanie określonej sankcji za przekroczenie określonej normy (np. za długi nie idzie się do więzienia, bo naruszenie normy nakładającej obowiązek zwrotu długu jest zagrożone inną sankcją). Sankcję prawną wymierzają określone organy państwowe w przepisany trybie. Sankcja za naruszenie norm moralnych ma charakter rozsiany, niezinstytucjonalizowany. Nie ma jakiegoś katalogu sankcji przewidzianych dla zabezpieczenia norm moralnych. Zależy to od reakcji danego środowiska, w którym przyjmuje się określone normy moralne. Spe-

cyficzną sankcją są tu wyrzuty sumienia osoby, która złamie normę moralną.

- d) Odmierna jest podstawa obowiązywania norm prawnych i moralnych. Norma moralna, podobnie jak obyczajowa czy religijna obowiązuje, o ile uzyska akceptację adresata, o ile uzna ją za słuszną, wiążącą dla siebie, niezależnie od tego, czy pochodzi od jakiegoś zewnętrznego autorytetu. Zjawisko uznania danej normy za własną, tak jakby człowiek sam był jej twórcą, określa się mianem **internalizacji**, uwewnętrznienia. Normy moralne mają na ogół charakter autonomiczny, choć zwykle pochodzą z zewnątrz, jako produkt społecznego życia ludzi i są człowiekowi wpajane poprzez wychowanie, społeczne obcowanie. Natomiast normy prawne mają charakter heteronomiczny, obowiązują z nakazu zewnętrznego autorytetu władzy publicznej, zwłaszcza państwowej, są jakby narzucone człowiekowi, niezależnie od jego akceptacji. Nie wyklucza to oczywiście, że procesowi internalizacji podlegają również pewne normy prawne.
- e) Odmienny jest sposób przekazywania treści norm prawnych i moralnych. Normy moralne na ogół nie są spisane i podane do wiadomości w sformalizowany sposób. O istnieniu danej normy moralnej człowiek dowiaduje się w trakcie życia społecznego. Może wybrać sobie taką moralność, jaka mu odpowiada. Normy prawne, zwłaszcza w systemie prawnym typu prawa stanowionego, są spisane (zawarte w aktach normatywnych) i podane do wiadomości adresatów w sposób określony przez obowiązujące prawo.
- f) Różnią się ponadto przedmiotem regulacji. Norma prawna reguluje zachowania zewnętrznie uchwytnie, natomiast nie ingeruje w sferę przeżyć wewnętrznych człowieka, w jego myśli, uczucia, intencje, pobudki. Należy zaznaczyć, że w wielu przypadkach, np. w prawie karnym, dla karalności naruszania pewnych norm nie jest bez znaczenia motywacja postępowania niezgodnego ze wskazaniami normy.

Samo żywienie złych uczuć, czy zamiarów wobec kogoś, dopóki nie zmanifestuje się w jakiś zewnętrznie dostrzegalny sposób (np. zbieranie informacji, przygotowywanie środków do popełnienia przestępstwa, namawianie kogoś do jego popełnienia, itp.), nie narusza żadnej normy prawnej. Natomiast wewnętrzne stany człowieka nie są obojętne z punktu widzenia moralności, która nakazuje życzliwość, a przynajmniej nie wrogość w stosunku do innych ludzi.

4. Norma prawna i jej budowa

Norma prawna jest jedną z norm postępowania. Charakteryzują ją następujące właściwości: abstrakcyjność, generalność, tetyczne uzasadnienie mocy obowiązującej. Abstrakcyjność i generalność sprawiają, że normy prawne regulują typowe, ogólne stosunki społeczne, mają zapewnioną możliwość wielokrotnego użycia, dzięki czemu mogą prospektywnie (na przyszłość) oddziaływać na rzeczywistość społeczną. Ponadto generalność i abstrakcyjność norm prawnych sprzyja podstawowej zasadzie współczesnego państwa prawnego – formalnej równości obywateli wobec prawa. Tylko normy o dostatecznej ogólności dają podstawę do bezstronnego arbitrażu, nie uprzywilejowują i nie dyskryminują obywateli ze względu na indywidualne cechy, a w takich samych rodzajowo określonych okolicznościach nie wymagają od jednych więcej, a od drugich mniej.

Generalność i abstrakcyjność norm prawnych jest cechą norm powstających w procesie **stanowienia** prawa i odróżnia je od **decyzji stosowania** prawa, które zawierają normy **indywidualne i konkretne**.

Normy prawne obowiązują na mocy uzasadnienia tetycznego, są ustanowione lub uznane przez wyposażone w kompetencje prawotwórcze organy państwowe.

Dla dalszych rozważań przyjmiemy, że **norma prawna** jest to wypowiedź językowa, zawierająca generalną i abstrakcyjną regułę powinnoego zachowania, skonstruowana z przepisów prawnych zgodnie z przyjętą koncepcją jej budowy. Norma prawna jest najmniejszym, stanowiącym strukturalną całość, elementem prawa. Norma prawna jako reguła zachowania daje odpowiedź na pytanie: kto, w jakich warunkach, jak powinien postąpić (co jest mu nakazane, za-

kazane lub dozwolone czynić). Sporne jest natomiast, czy określenie, co się dzieje jeżeli adresat nie zastosuje się do wskazanego zachowania, jest integralnym składnikiem normy czy też treścią normy odrębnej. Zależy to od tego, jaką przyjmuje się koncepcję budowy normy prawnej.

W normie prawnej wyróżnia się trzy części składowe (trzy elementy): **hipotezę**, **dyspozycję** i **sankcję**. **Hipoteza** jest to ta część normy, która określa jej adresata oraz warunki lub okoliczności, w których temu adresatowi jest coś nakazane, zakazane lub dozwolone czynić. **Dyspozycja** określa wzór powinnego zachowania, czyli rodzaj zachowania nakazanego, zakazanego lub dozwolonego, wymaganego od adresata jeżeli spełnią się warunki i okoliczności określone w hipotezie tej normy. **Sankcja** to część normy, która określa rodzaj dolegliwości, jaki powinien dotknąć adresata, jeżeli mimo spełnienia się warunków określonych w hipotezie, nie zastosował się do treści dyspozycji danej normy.

Hipoteza należy do jednej z bardziej rozbudowanych części normy prawnej. Wyznacza sytuację, w której norma prawna znajduje zastosowanie. Na tę sytuację składają się elementy **podmiotowe** dotyczące adresata (wiek, zawód, stan rodzinny, majątkowy, itp.), jak również elementy **przedmiotowe**, odnoszące się do stanów, zjawisk lub okoliczności zewnętrznych w stosunku do adresata.

Norma prawna jest formułowana często w postaci zdania warunkowego, tj. składającego się z poprzednika (jeżeli...) i następnika (to...). W takim przypadku poprzednik, określający okoliczności zachowania się adresata, stanowić będzie hipotezę normy. Na przykład: „**Jeżeli rzecz najęta ma wady, które ograniczają jej przydatność do umówionego użytku, najemca** może żądać odpowiedniego obniżenia czynszu za czas trwania wad” (art. 664 § 1 K.c.). Hipoteza może być wyrażona również w inny sposób, np. „**Dziecko po dojściu do pełnoletności** może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie ojcostwa męża swojej matki, **nie później jednak jak w ciągu trzech lat od osiągnięcia pełnoletności**” (art. 70 § 1 K.r.o.), „**W razie zawieszenia postępowania sąd na żądanie powoda cywilnego** przekazuje wytoczone powództwo sądowi właściwemu do rozpoznawania spraw cywilnych”

(**art. 68 Kpk**). W powyższych przykładach hipotezy zostały podkreślone.

Elementy hipotezy są czasami rozproszone w tekstach aktów normatywnych, np. część ogólna Kodeksu cywilnego zawiera elementy hipotez wielu norm, których dyspozycje zamieszczone są w jego części szczegółowej.

W zasadzie nie spotyka się norm bez hipotezy, tj. takich norm, które znajdowałyby zastosowanie wobec każdego, w każdych okolicznościach.

Przepisy prawne są często sformułowane w taki sposób, jakby zawarta w nich dyspozycja ustanawiała bezwarunkową regułę zachowania. Ma to miejsce zwłaszcza w prawie karnym materialnym. Weźmy przykład z dziedziny prawa cywilnego. Art. 415 K.c. stanowi: „Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia”. Gdyby ten przepis interpretować w izolacji od innych przepisów, wynikałoby, że każdy, wyrządzający w sposób zawiniony szkodę drugiej osobie, ma obowiązek jej naprawienia. Tak jednak nie jest, wystarczy zajrzeć do kolejnych przepisów. Ograniczymy się tylko do jednego: art. 423 K.c. głosi: „Kto działa w obronie koniecznej, odpierając bezpośredni, bezprawny zamach na jakiekolwiek dobro własne lub innej osoby, ten nie jest odpowiedzialny za szkodę wyrządzoną napastnikowi”. Brak odpowiedzialności w tym przypadku oznacza, że jeżeli zostały spełnione wszystkie warunki niezbędne do stwierdzenia obrony koniecznej, sprawca szkody nie ma obowiązku jej naprawienia. Hipoteza normy zawartej w art. 415 wygląda więc następująco: Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, jeżeli nie działa w obronie koniecznej... Sytuacji wyłączających odpowiedzialność sprawcy szkody jest znacznie więcej, wszystkie powinny być uwzględnione przy rekonstrukcji hipotezy normy sformułowanej w przepisie art. 415 K.c. Dopiero wówczas możemy prawidłowo ustalić zakres zastosowania tej normy. W omawianym przypadku jest to zadanie proste, gdyż hipoteza jest zawarta w sąsiadujących ze sobą przepisach prawnych, natomiast gdy jest rozproszona w różnych miejscach bardzo obszernych nieraz tekstach aktów normatywnych może to być zadanie kłopotliwe dla osoby nie posiadającej przygotowania prawniczego. Prawidłowa rekonstrukcja hipotezy pozwala nie tylko na

ustalenie zakresu zastosowania normy, ale również na odróżnienie przepisów ogólnych i szczegółowych.

O ile hipoteza wyznacza **zakres zastosowania normy** (tj. adresatów, ich cechy, warunki i okoliczności, w których wskazane im zachowanie powinno nastąpić), to dyspozycja wyznacza **zakres normowania** danej normy, czyli klasę zachowań nakazanych, zakazanych lub dozwolonych adresatom, w okolicznościach określonych przez hipotezę.

Dyspozycja normy wyznacza treść повинного zachowania. Przedmiotem dyspozycji mogą być:

- **czyny**, tj. faktyczne czynności psychofizyczne, np. jazda samochodem, pobicie kogoś, zagarnięcie mienia, budowa lub rozebranie budynku, założenie kanalizacji, itp.
- **czynności konwencjonalne**. W życiu społecznym występuje wiele zachowań konwencjonalnych, np. w dziedzinie obyczajowości, gier sportowych. Posłużmy się najprostszymi przykładami: kiwnięcie głową, uchylenie kapelusza, podniesienie ręki, same w sobie, są prostymi nic nie znaczącymi czynnościami psychofizycznymi. Jeżeli są dokonane na widok zbliżającego się znajomego, nabierają znaczenia powitania na podstawie pewnej konwencji, która przypisuje im właśnie takie znaczenie. Ta sama czynność, np. podniesienie ręki przez policjanta kierującego ruchem drogowym oznacza nakaz zatrzymania się przez kierowców, zaś poseł podnosząc rękę podczas obrad Sejmu nad projektem ustawy dokonuje aktu głosowania.

Aby prawidłowo odczytać znaczenie pewnych czynności, należy znać reguły, które nakazują wiązać z nimi określone znaczenie, oczywiście muszą one najpierw istnieć.

Czynnościami konwencjonalnymi nazywamy takie zachowania, którym istniejące normy (prawne, obyczajowe, itp.) nadają specyficzne znaczenie, odmienne niż to, które wynikałoby z ich psychofizycznego przebiegu i ich faktycznych skutków. Dla wielu czynności konwencjonalnych jest bardzo istotne nie tylko określone zachowanie, ale również sposób jego dokonania, muszą istnieć więc nie tylko reguły, które określonym zachowaniom nadają specyficzne znaczenie, ale

również i reguły, które określają jak ma być ono dokonane, aby mogło być uznane za czynność konwencjonalną.

Czynność konwencjonalna nie istnieje jeśli brak reguły, która ją tworzy (nadaje jej specyficzny sens), ewentualnie, ponadto jeżeli brak reguły czy reguł, które określają jak należy dokonać danej czynności konwencjonalnej.

Prawo zna wiele czynności konwencjonalnych prawnie istotnych, wśród których należy wyróżnić **czynności prawne**, tj. czynności wymagające oświadczenia woli i zmierzające do wywołania określonych skutków prawnych oraz czynności konwencjonalne stanowiące akty władcze organów państwa związane ze **stanowieniem prawa i stosowaniem prawa**.

Dyspozycja normy prawnej może określać, że wskazane przez nią zachowanie jest **zakazane**, **nakazane** lub **dozwolone**. **Zakaz** określa jakie typy zachowań są przez prawodawcę uznane za niedopuszczalne. Zakazem mogą być objęte czyny jak i czynności konwencjonalne. Zakaz dotyczący czynności konwencjonalnej nie polega na tym, że w ogóle dana czynność konwencjonalna jest niedopuszczalna (nie miałoby to sensu, skoro sam prawodawca ustanawia reguły, nakazujące dane zachowanie uznać za czynność konwencjonalną), zakazane jest (niedopuszczalne) wszelkie odstępstwo od reguł wskazujących kto, w jaki sposób, może dokonać czynności konwencjonalnych. Nie każdy podmiot, nie w każdych warunkach, nie w dowolnej formie i trybie może dokonywać określonych czynności konwencjonalnych ze skutkiem prawnym.

Nakaz określonego zachowania może przybrać dwie formy:

- nakaz obejmuje **jeden** tylko typ zachowań, od którego (w okolicznościach wskazanych przez hipotezę) adresat nie może się uchylić bez narażenia na ujemne konsekwencje prawne (sankcję), np. nakaz płacenia podatków,
- nakaz obejmuje **jeden** podstawowy typ zachowania i **drugi** (inne zachowanie) fakultatywny, który w określonych okolicznościach może być wybrany przez adresata zamiast zachowania podstawowego. Taki tryb regulacji jest spotykany w prawie cywilnym, gdzie zachowania podmiotów są regulowane za-

również przez normy prawne, jak i przez postanowienia umów zawieranych między podmiotami.

Dozwolenie zachowań jest przedmiotem licznych kontrowersji w nauce prawa, które tutaj zostaną pominięte. We współczesnych praworządnych państwach jest przyjęta zasada, że to, co nie jest obywatelom nakazane lub zakazane przez obowiązujące prawo, jest im dozwolone. Wszystko, co nie jest objęte nakazem lub zakazem, tworzy jakby wolną sferę, w której obywatele mogą się swobodnie poruszać i podejmować wszelkie działania, na jakie mają ochotę. Pewne zachowania dozwolone (nienakazane, niezakazane) są z punktu widzenia prawa obojętne, indyferentne, np. sposób ubierania się, spędzania wolnego czasu, kontakty towarzyskie, itp. Są to tzw. **dozwolenia słabe**, nie rodzące żadnych skutków prawnych.

Spora liczba zachowań dozwolonych jest określana przez obowiązujące przepisy prawne, są to tzw. **dozwolenia mocne**; są one prawnie uregulowane i rodzą określone skutki prawne. Z takich dozwoleń podmiot może, ale nie musi skorzystać. Jeżeli jednak zdecyduje się na dozwolone zachowanie, nie może przekraczać jego wyznaczonych granic, w przeciwnym razie naraża się na sankcję prawną. Na przykład: wierzyciel może, ale nie musi, domagać się od dłużnika zwrotu długu, jeśli tego żąda, nie może odebrać pieniędzy siłą czy też zabrać jakiś przedmiot należący do dłużnika w celu zrekompensowania długu. Gdy dłużnik nie chce zwrócić pieniędzy, wierzycielowi pozostaje droga sądowa. W tekstach prawnych dozwolenia ustanawiane za pomocą takich zwrotów, jak np. „może”, „ma prawo”, „jest uprawniony”, „wolno”.

Zasada, że wszystko co nie jest zakazane lub nakazane jest dozwolone (dozwolenie słabe) nie dotyczy **organów władzy publicznej** (państwowej i samorządowej). Organy te mogą działać **wyłącznie** na podstawie prawa i w granicach określonych kompetencji przyznanych przez prawo, co oznacza że mogą czynić tylko to, co jest im przez przepisy prawne nakazane lub wyraźnie dozwolone (dozwolenie mocne).

Sankcja określa niekorzystne dla adresata skutki prawne, jakie mogą go spotkać za naruszenie normy prawnej. W polskim prawie

występują trzy rodzaje sankcji: represyjna, egzekucyjna, nieważności. Mają one zróżnicowany charakter i związany z nim stopień dolegliwości oraz są obliczane na wypełnianie rozmaitych funkcji.

Sankcja represyjna, zwana krótko karą, jest dolegliwością w postaci pozbawienia człowieka cennych dla niego wartości, jak np. wolności, dóbr majątkowych, praw publicznych, prawa wykonywania określonych zawodów. Najsurowszą karą jest kara śmierci, zniesiona przez aktualnie obowiązujący polski kodeks karny. Sankcją represyjną są zagrożone czyny zabronione przez ustawodawcę, naruszające lub narażające na niebezpieczeństwo prawnie chronione dobra, np. życie, zdrowie ludzkie, mienie, porządek publiczny, bezpieczeństwo państwa. Katalog czynów zabronionych pod groźbą kary oraz rodzaje kar zawierają kodeks karny i kodeks wykroczeń. Sporadycznie takie czyny występują w aktach normatywnych nienależących do dziedziny prawa karnego np. w kodeksie spółek handlowych. Współcześnie funkcja sankcji represyjnej nie ogranicza się wyłącznie do **odwetu**, choć bez wątpienia do jej istoty należy zadośćuczynienie elementarnemu poczuciu sprawiedliwości społecznej, aby za wyrządzone przez sprawcę zło odpłacić mu również złem. Wśród innych celów należy wymienić cel zapobiegawczy w postaci **prewencji szczególnej** (indywidualnej) polegającej na odstraszeniu danego sprawcy od popełniania w przyszłości czynów karalnych oraz **prewencji ogólnej** mającej powstrzymać inne osoby od zachowań zabronionych przez prawo.

Sankcja egzekucyjna polega na przymusowej realizacji obowiązków wyznaczonych adresatowi przez normy prawne w razie uchylania się od ich dobrowolnego wypełnienia. W tym celu zmusza się adresata do zachowań zgodnych z nakazem, np. do opuszczenia bezprawnie zajmowanego lokalu, do wydania rzeczy osobie uprawnionej, do stawienia się przed sądem. Jeżeli na adresacie ciąży zobowiązanie pieniężne, potrzebne do ich zaspokojenia środki pozyskuje się z jego majątku, np. zasądzone alimenty ściąga komornik z wynagrodzenia za pracę. W ramach sankcji egzekucyjnej zmusza się również adresata do usunięcia skutków jego zachowań podjętych wbrew zakazowi, czyli do przywrócenia poprzedniego stanu rzeczy, np. do wyburzenia budynku wzniesionego bez pozwolenia budowlanego, do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem lub czynem niedozwolonym.

W przypadkach, gdy przywrócenie stanu poprzedniego nie jest możliwe, np. utraty zdrowia, zniszczenia unikatowej rzeczy, itp., zasądza się odszkodowanie pieniężne.

Wykonanie sankcji egzekucyjnej sprawia, że adresat ponosi o wiele większe koszty, np. związane z postępowaniem sądowym i egzekucyjnym, niż wynikające z dobrowolnej realizacji obowiązków, a w pewnych sytuacjach naraża się na zastosowanie przymusu fizycznego, np. przy eksmisji z lokalu, doprowadzeniu policyjnym przed sąd.

Należy podkreślić, że sankcja egzekucyjna nie ma nic wspólnego z egzekucją rozumianą w języku potocznym jako wykonanie kary śmierci.

Sankcja nieważności polega na uznaniu za nieważną czynność prawną (również i inne czynności konwencjonalne np. decyzje stosowania prawa) dokonaną niezgodnie z obowiązującym prawem (przepisami dotyczącymi dokonania danego rodzaju czynności). Sankcja nieważności oznacza, że dana czynność nie wywołuje skutków prawnych. Negatywne dla adresata następstwa polegają na tym, że dokonując wadliwej czynności prawnej nie osiąga zamierzonego celu i związanych z nim korzyści. Nieskuteczność taka może przybrać różne postacie, np. **nieważności bezwzględnej** i **nieważności względnej**. Nieważność bezwzględna następuje na mocy samego prawa (*ex lege*) bez potrzeby dokonywania jakichś dalszych czynności. Dotyka ona czynności od samego początku (*ex tunc*), co oznacza że nie wywołała żadnych skutków, a jeżeli one wystąpiły to muszą zostać unicestwione (np. przywrócenie rzeczy do stanu poprzedniego). Czynność prawna bezwzględnie nieważna jest uważana za niebyłą.

Nieważność względna ma miejsce wówczas, gdy określona osoba wystąpi zgodnie z prawem z wnioskiem do odpowiedniego organu (np. sądu) o stwierdzenie nieważności danej czynności prawnej. W takim przypadku czynność prawna jest nieważna *ex nunc*, tj. od chwili orzeczenia jej nieważności przez kompetentny organ, natomiast skutki tej czynności sprzed wydania orzeczenia pozostają w mocy.

W zależności od przyjętej koncepcji **budowa** normy prawnej może się różnie przedstawiać. Najbardziej rozpowszechnione są dwie koncepcje: koncepcja **trójczłonowa** i koncepcja **norm sprzężonych**. Według koncepcji trójczłonowej w **każdej** normie prawnej występują:

hipoteza, dyspozycja i sankcja. Zdaniem zwolenników tej koncepcji brak sankcji powoduje, że dana wypowiedź nie jest traktowana jako norma prawna.

Koncepcja norm sprzężonych została wprowadzona przez polskiego teoretyka Jerzego Landego (1886-1954) i jest uznawana przez polskich przedstawicieli nauki prawa za bardziej przekonującą niż koncepcja trójczłonowa. Głosi ona, że hipoteza, dyspozycja i sankcja nie stanowią elementów jednej normy, gdyż **sankcja jest normą odrębną**. W konsekwencji w systemie prawa mamy do czynienia z dwoma rodzajami norm: normami **sankcjonowanymi** i normami **sankcjonującymi**. Właściwą, bezpośrednią regułę zachowania skierowaną do adresatów zawiera norma **sankcjonowana**. Przymusowość jej realizacji wynika z innej normy, normy **sankcjonującej**. Norma **sankcjonowana** zbudowana jest z hipotezy i dyspozycji, które treściowo nie różnią się od hipotezy i dyspozycji, z których zbudowana jest norma w koncepcji trójczłonowej. Hipoteza określa adresata, warunki i okoliczności, od których zależy zastosowanie normy, dyspozycja wskazuje wzór powinienego zachowania w postaci nakazu, zakazu, dozwoleń.

Norma **sankcjonująca** również składa się z hipotezy i dyspozycji. Hipotezę normy sankcjonującej stanowi fakt naruszenia normy sankcjonowanej. Mówiąc inaczej, warunkiem zastosowania normy sankcjonującej jest stwierdzenie, że adresat normy sankcjonowanej nie postąpił w sposób wyznaczony przez jej dyspozycję, mimo że wystąpiły okoliczności określone w hipotezie. Dyspozycja normy sankcjonującej jest **właściwą** sankcją. Określa zachowanie dwóch adresatów: **pierwotnego**, którym jest adresat normy sankcjonowanej i **wtórnego**, którym jest określony organ państwowy. Adresat pierwotny ma obowiązek ponoszenia skutków niezastosowania się do dyspozycji normy sankcjonowanej, adresat wtórny (organ państwa) ma upoważnienie (kompetencję) do realizowania owych skutków.

Przykład normy **sankcjonowanej**:

„Rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim. Obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka... (art. 96 K.r.o.)”.

Przykład normy **sankcjonującej**:

„Kto wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3” (art. 210 § 1 K.k.).

Norma sankcjonująca jest normą **posiłkową**, znajduje zastosowanie tylko wówczas, jeżeli została naruszona norma sankcjonowana. Jeżeli w większości przypadków adresaci przestrzegają skierowane do nich normy, uruchamianie norm sankcjonujących następuje rzadko. Ponadto, nie w każdym przypadku naruszania norm sankcjonowanych dochodzi do realizacji norm sankcjonujących, np. w przestępstwach ściganych na wniosek pokrzywdzonego, jeżeli pokrzywdzony nie złoży takiego wniosku lub w przypadku niedopełnienia obowiązku wynikającego ze stosunku prawnego, gdy osoba uprawniona nie domaga się przysługującego jej świadczenia, itp. Takie sytuacje potwierdzają posiłkowy charakter normy sankcjonującej.

Należy zaznaczyć, że normy sankcjonowane mogą nie być wyrażone w tekstach aktów normatywnych; o tym że istnieją wnioskujemy na podstawie norm sankcjonujących sformułowanych w obowiązujących przepisach prawnych. Tak jest w przypadku większości norm zawartych w części szczegółowej Kodeksu karnego. Na przykład, art. 148 § 1 K.k. stanowi: „Kto zabija człowieka podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od 8 lat, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności”. Natomiast nigdzie nie ma normy, która zakazywałaby zabójstwa człowieka.

Przeciwko koncepcji trójczłonowej budowy normy prawnej przemawia fakt, że istnieją normy prawne, które nie posiadają sankcji albo bardzo trudno ją ustalić, np. w normach prawa konstytucyjnego, prawa międzynarodowego publicznego, rzadziej w innych gałęziach prawa, np. w prawie rodzinnym i opiekuńczym.

Przyjęcie koncepcji trójczłonowej podważałoby prawny charakter takich norm.

5. Norma prawna a przepis prawny

Pojęcie „norma prawna” funkcjonuje w nauce prawa. Nie występuje w tekstach aktów normatywnych, które operują wyłącznie poję-

ciem „przepis prawny”, podobnie jak język praktyki prawniczej. Organy stosujące prawo wydają decyzje na „podstawie”, „w oparciu o przepisy prawne”, a nie normy prawne. W rozważaniach teoretycznych dominuje stanowisko opowiadające się za odróżnieniem pojęć „**norma prawna**” i „**przepis prawny**”, choć także wyrażany jest pogląd odmienny, negujący taką potrzebę. Głosi on, że są to pojęcia tożsame, oznaczające regułę powinnego zachowania skierowaną do adresatów, wobec czego używanie terminu „norma prawna” jest zbędne.

Uznając słuszność stanowiska pierwszego, przez **przepis prawny** rozumiemy **formę**, w której prawodawca wyraża normy prawne. Akty normatywne nie są pisane tekstem ciągłym lecz podzielonym na odcinki. Najmniejszy z takich odcinków (zwykle pojedyncze zdanie) – zaopatrzony w jakiś wskaźnik identyfikacyjny, np. numer, litera, jest nazywany przepisem prawnym.

Między normą prawną a przepisem prawnym istnieje taki stosunek jak między **treścią** (sensem, znaczeniem) a **formą**. Normy prawne wyrażają treść prawa, przepisy są formą zdaniową, w którą ujęta jest treść. Treść prawa może być przedstawiona w formie graficznej, np. znaki drogowe. Tak jak w określonym znaku drogowym jest zakodowana pewna treść (np. zakaz zatrzymywania się lub zakaz ruchu), podobnie w przepisach prawnych prawodawca koduje treść poszczególnych części normy prawnej, składających się na jej strukturę. Między znakami drogowymi a przepisami prawnymi jest jednak zasadnicza różnica. Treść poszczególnych znaków jest jednoznacznie ustalona, wystarczy się tylko z nią zapoznać. Natomiast to, jaka reguła postępowania zostanie wykodowana z przepisów prawnych zależy od wielu czynników, m.in. od sposobu interpretacji i nie musi prowadzić do jednoznacznego wyniku, tj. można otrzymać różne co do treści reguły postępowania. Teksty prawne nie dają norm prawnych w gotowej postaci, dostarczają tylko **materiału** zawartego w przepisach, z którego należy je skonstruować.

Norma prawna jest to **konstrukcja myślowa**, utworzona z elementów zakodowanych w przepisach prawnych. Norma prawna może być zbudowana:

- w całości na podstawie jednego przepisu, co jest przypadkiem rzadkim, gdyż na ogół w jednym przepisie nie udaje się zmie-

ścić wszystkich informacji, które składają się na hipotezę, dyspozycję i sankcję normy prawnej,

- na podstawie kilku, nieraz wielu przepisów prawnych, co jest sytuacją typową.

Patrząc od strony przepisów prawnych możemy powiedzieć, że poszczególne przepisy zawierają:

- normę prawną w całości,
- jakiś fragment jednej normy,
- część różnych norm prawnych,
- w ogóle mogą nie zawierać treści normatywnych albo zawierać treści, których normatywność jest wątpliwa.

Zasady techniki prawotwórczej wymagają możliwej zwięzłości tekstów aktów normatywnych poprzez między innymi unikanie sformułowań **kazuistycznych**, tj. drobiazgowego regulowania przewidywanych, szczegółowych sytuacji. To, co dla nich wspólne, np. warunki i okoliczności zastosowania pewnej grupy norm czy konsekwencje nieprzestrzegania ich przez adresatów, prawodawca zamieszcza w odrębnej części aktu normatywnego, czasem nawet w innych aktach normatywnych zamiast powtarzać przy każdej pojedynczej regule postępowania. Dzięki temu jeden przepis bądź kilka przepisów może zawierać materiał do budowy licznych norm. Technicznym sposobem unikania zbędnych powtórzeń jest korzystanie przez prawodawcę z przepisów odsyłających.

Nie wszystkie przepisy zawarte w tekstach aktów normatywnych służą do konstruowania norm prawnych. Są to przepisy o, tzw. wątpliwej normatywności, do których zalicza się:

- niektóre przepisy konstytucji, zawierające **charakterystyki ustrojowe**, deklaracje ideowo-polityczne; np. przepisy zamieszczone w części początkowej konstytucji z 1952 r.,
- **definicje legalne**, tj. przepisy ustalające znaczenie wyrażeń użytych w tekście prawnym. Prawodawca definiuje pewne terminy, które są w języku potocznym wieloznaczne bądź nieostre albo jeżeli chce pewnym terminom nadać odmienne znaczenie niż to, które posiadają w języku potocznym, np. rzecz,

nieruchomość, przestępstwo, zbrodnia. Definicje legalne są wykorzystywane pośrednio do budowy norm prawnych,

- tzw. *leges imperfektae*: są to normy niedoskonałe, w tym znaczeniu że ich naruszenie nie powoduje żadnych skutków prawnych (nie posiadają sankcji). Przykładem może tu być norma zawarta w art. 91 § 1 K.r.o.: „Dziecko, które pozostaje na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, jest obowiązane pomagać im we wspólnym gospodarstwie”.

Prawodawca celowo rezygnuje z sankcji, gdy w pewnych sferach życia społecznego posługiwanie się przymusem nie jest konieczne, aby wywołać zamierzone przez prawodawcę skutki. Wystarczy ustanowić samą regułę postępowania. Ponadto w pewnych dziedzinach niemożliwa jest kontrola ze strony aparatu państwowego czy adresaci realizują skierowane do nich normy postępowania, prawodawca przewidując taką sytuację unika sankcji, aby nie osłabiać autorytetu państwa i prawa. Czasem brak sankcji jest po prostu wynikiem niedopatrzenia ze strony prawodawcy.

Leges imperfektae najczęściej występują w prawie konstytucyjnym, prawie administracyjnym, rodzinnym. Ich realizacja zabezpieczona jest innymi niż prawne sankcjami, np. sankcjami moralnymi, religijnymi, obyczajowymi.

6. Rodzaje przepisów prawnych

Różnorodność przepisów prawnych sprawia, że dokonanie ich podziału nie jest zadaniem łatwym. Najczęściej, wyróżnia się pewne podstawowe ich typy, ze względu na występujący w nich, mniej lub bardziej wyraźnie, pewien element związany z ich treścią, formą lub funkcją.

Szeroko przyjmowanymi kryteriami są: **treść, stopień konkretności, zasięg obowiązywania, moc stosowania, przynależność do gałęzi prawa, stopień ogólności lub szczegółowości** oraz czy **rozstrzygają czy też nie o obowiązywaniu innych przepisów**.

- a) Ze względu na **treść** przepisy prawne dzielimy na: przepisy prawa **materialnego** i przepisy prawa **formalnego**. Przepisy

prawa **materialnego** regulują „materię” stosunków prawnych, tj. pozwalają na budowę norm prawnych, wyznaczających wzajemne zachowania podmiotów w ramach rozmaitych stosunków prawnych. Należą do nich, np. przepisy prawa cywilnego, prawa pracy, prawa administracyjnego. Przepisy prawa **formalnego** zwane procesowymi, określają realizację norm prawa materialnego, tj. określają tryb postępowania przed organami władzy publicznej związany z dochodzeniem uprawnień, egzekwowaniem obowiązków, stosowaniem sankcji przewidzianych w prawie materialnym, np. prawo postępowania karnego, cywilnego, administracyjnego.

- b) Z uwagi na sposób formułowania reguły zachowania wyróżniamy: przepisy **konkretne**, **blankietowe**, **odsyłające**.
- Przepisy **konkretne** wyznaczają wprost powinne zachowanie (zawierają dyspozycję normy), np.: „Wieczysty użytkownik uiszcza przez czas trwania swego prawa opłatę roczną” (art. 238 K.c.).
 - Przepisy **blankietowe** nie formułują bezpośrednio reguły zachowania dla adresatów, lecz zawierają upoważnienie dla jakiegoś organu państwowego, aby w przyszłości taką regułę ustanowił, np.: „Rozporządzenie Rady Ministrów określi organy właściwe do przechowywania rzeczy znalezionych i do poszukiwania osób uprawnionych do ich odbioru, zasady przechowywania tych rzeczy oraz sposób poszukiwania osób uprawnionych do odbioru” (art. 185 K.c.).
 - Przepisy **odsyłające**, podobnie jak blankietowe, nie zawierają dyspozycji, lecz wskazują adresatowi, w jakim innym przepisie lub przepisach już istniejących w systemie prawa ta dyspozycja lub dyspozycje zostały sformułowane, np.: „Do zamiany stosuje się odpowiednio przepisy o sprzedaży” (art. 604 K.c.). Przepisy odsyłające ustanawiane są w celu uniknięcia wielokrotnego powtórzenia w akcie normatywnym tych samych treści lub w celu uzupełnienia ich treściami zawartymi w innym miejscu. Zapewniają zwięzłość i oszczędność tekstu prawnego.

- c) Kryterium **zasięgu obowiązywania** pozwala na wyodrębnienie przepisów prawnych **uniwersalnych** i **partykularnych**. Prawo **uniwersalne** stanowią takie przepisy prawne, których zasięg obowiązywania obejmuje całe terytorium państwa (w aspekcie prawnym). Taki zasięg mają z reguły akty normatywne pochodzące od najwyższych organów władzy państwowej i naczelnich organów administracji rządowej. Prawo **partykularne** stanowią takie przepisy prawne, których zasięg obowiązywania jest ograniczony do wyodrębnionego fragmentu terytorium państwa, np. województwa, gminy. Taki zasięg obowiązywania mają akty normatywne wydawane przez terenowe organy administracji rządowej, jak i organy samorządu terytorialnego.
- d) Kryterium **mocy stosowania** pozwala na wyodrębnienie przepisów: **bezwzględnie wiążących** (*ius cogens*) i **względnie wiążących** (*ius dispositivum*). W przepisach **bezwzględnie wiążących** dyspozycja jest sformułowana w sposób kategoryczny, podmiot musi postępować w sposób wskazany przez prawodawcę, każde inne zachowanie pociąga za sobą sankcję. Przykładem przepisu bezwzględnie wiążącego jest art. 57 § 1 K.c. „Nie można przez czynność prawną wyłączyć ani ograniczyć uprawnienia do przeniesienia, obciążenia, zamiany, lub zniesienia prawa, jeśli według ustawy prawo jest zbywalne”. O zbywalności lub niezbywalności prawa decyduje prawodawca. Podmioty nie mogą nadawać prawu zbywalnemu charakteru niezbywalnego według własnego uznania. Często prawodawca, aby poinformować adresatów, że dany przepis ma charakter bezwzględnie wiążący używa sformułowań typu: „inne postanowienia stron z mocy prawa są nieważne”, „nie jest dopuszczalne”, „zastrzeżenie przeciwne jest nieważne”. Przepisy **względnie wiążące** przedstawiają adresatom propozycję, pewien wzór zachowania, z którego mogą skorzystać lub nie skorzystać, albo mogą go zmodyfikować, ukształtować według swobodnego uznania. Prawodawca daje tutaj pierwszeństwo umownym postanowieniom stron, określających ich wzajemne uprawnienia i obowiązki. Ich względność polega na tym, że znajdują zastosowanie (np. trzeba wydać orzeczenie rozstrzy-

gające spór pomiędzy stronami) wówczas, gdy strony nie umówiły się ze sobą albo umowa okazała się niekompletna. Charakterystyczne sformułowania dla przepisów względnie wiążących: „w braku odmiennego zastrzeżenia umownego”, „chyba że strony postanowiły inaczej”. Powyższy podział przepisów ma zastosowanie przede wszystkim w prawie prywatnym (cywilnym, rodzinnym).

- e) Przynależność do **gałęzi prawa** pozwala wyodrębnić przepisy, np. prawa konstytucyjnego, karnego, cywilnego, administracyjnego, rodzinnego, itp.
- f) Stopień **ogólności i szczególności** przepisu prawnego stanowi kryterium wyróżnienia przepisów **ogólnych** (*lex generalis*) i przepisów **szczególnych** (*lex specialis*). O ogólności i szczególności przepisów decyduje treść hipotezy i dyspozycji zrekonstruowanych na ich podstawie norm. Przepisy **ogólne** regulują szeroki zakres spraw, obejmują szeroki krąg adresatów, ustanawiają w dyspozycji ogólne reguły zachowania. Przepisy **szczególne** ustanawiają wyjątki, uregulowania odrębne w stosunku do przepisów ogólnych. Na przykład przepis: „Kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od 8 lat, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności” (art. 148 § 1 K.k.) ma charakter przepisu **ogólnego** w stosunku do przepisu: „Matka, która zabija dziecko w okresie porodu pod wpływem przebiegu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5” (art. 149 K.k.). Ogólność i szczególność może być odnoszona nie tylko do pojedynczych przepisów, ale do całych aktów normatywnych lub części danego aktu (np. ustawa ogólna – ustawa szczegółowa, część ogólna aktu – część szczegółowa).
- g) Przepisy dotyczące **obowiązywania** innych przepisów to: przepisy **derogacyjne, kolizyjne, przejściowe, wprowadzające**.
 - Przepisy **derogacyjne** uchylają obowiązywanie poszczególnych, wyraźnie w nich wymienionych przepisów prawnych bądź też całych aktów normatywnych. Derogacja (uchylanie) może polegać na **całkowitym** uchyleniu aktu

normatywnego i nie wprowadzeniu na jego miejsce aktu nowego. Oznacza to, że prawodawca rezygnuje z ingerencji w daną sferę stosunków społecznych; jest to, tzw. uchylenie **czyste** albo całkowite (**abrogatio**). Prawodawca może w miejsce uchylonego aktu normatywnego wprowadzić całkiem nowy akt (**obrogatio**), może też część dawnych postanowień zachować w mocy, a w miejsce uchylonych postanowień danego aktu normatywnego wprowadzić postanowienie nowe (**derogatio**).

Możliwe jest też w szczególnych przypadkach uchylenie aktu, lecz zachowanie mocy obowiązującej niektórych jego przepisów. Prawodawca posługuje się charakterystycznym zwrotem: „Traci (tracą) moc ustawa (przepisy)”, „Pozostają w mocy...”.

- **Przepisy kolizyjne** rozstrzygają kolizje, jakie mogą wystąpić pomiędzy przepisami prawnymi, a mówiąc ściślej pomiędzy zawartymi w nich normami. Do **kolizji** dochodzi wówczas, gdy określonego typu przypadek jest uregulowany odmiennie przez np. dwa przepisy lub dwa zespoły przepisów, co w praktyce rodzi wątpliwości, jaki z nich zastosować. Jeżeli ustawodawca z góry przewiduje wystąpienie kolizji, tworzy przepis kolizyjny, wskazujący który z niezgodnych ze sobą przepisów (zespołów przepisów) należy uznać za obowiązujący w odniesieniu do danego przypadku. Zjawisko kolizji może powstać pomiędzy przepisami obowiązującymi w różnych państwach lub pomiędzy różnymi przepisami obowiązującymi w poszczególnych częściach składowych państwa federacyjnego. Konflikt przepisów może również zdarzyć się w państwie jednolitym, jak miało to miejsce w Polsce międzywojennej, kiedy do czasu unifikacji prawa w różnych regionach obowiązywało jeszcze prawo państw zaborczych.

Wymienione sytuacje określa się jako kolizje przepisów w przestrzeni.

Każde państwo ustanawia własne przepisy kolizyjne, oparte na podobnych zasadach, na wypadek zetknięcia się

jego prawa z prawem innych państw, np. stronami stosunków prawnych są jego obywatele i cudzoziemcy, zdarzenie prawne wystąpiło na jego terytorium, a wywołuje skutki prawne zagranicą, itp.

W Polsce przepisy kolizyjne są zawarte m.in. w ustawie z dnia 12 listopada 1965 r. Prawo prywatne międzynarodowe (Dz. U. nr 46, poz. 290 z późn. zm.). Określają one, w jakich przypadkach dla międzynarodowych stosunków osobistych i majątkowych z dziedziny prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy jest właściwe prawo polskie, a w jakich przypadkach prawo obce. Na przykład: „O możliwości zawarcia małżeństwa rozstrzyga w stosunku do każdej ze stron jej prawo ojczyście” (art. 14); „Roszczenia alimentacyjne między krewnymi lub powinowatymi podlegają prawu ojczyściemu osoby uprawnionej do alimentacji” (art. 20); „Własność i inne prawa rzeczowe podlegają prawu państwa, w których znajduje się ich przedmiot” (art. 24 § 1).

Należy wyjaśnić, że „prawo ojczyście” oznacza prawo państwa, którego obywatelem jest dany człowiek.

- **Przepisy przejściowe**, zwane intertemporalnymi (międzyczasowymi), wskazują jakie prawo – dotychczasowe czy nowe – ma zastosowanie do określonych sytuacji faktycznych lub prawnych, które wystąpiły jeszcze pod rządami dotychczas obowiązujących przepisów i trwają nadal, gdy już obowiązują nowe.

Na przykład o oddziaływaniu nowego prawa na sytuacje powstałe przed dniem jego wejścia w życie mówi art. XXXIII § 1 Przepisów wprowadzających kodeks cywilny: „Przepisy kodeksu cywilnego o uznaniu za zmarłego stosuje się także do zaginionych przed dniem wejścia kodeksu w życie”.

Przykładem przepisu przejściowego nakazującego stosowanie do wskazanych w nim przypadków prawa dotychczasowego (już aktualnie zastąpionego przez nowe unormowania) jest art. 241 ust. 5 nowej Konstytucji: „Sprawy

będące przedmiotem postępowania ustawodawczego albo przed Trybunałem Konstytucyjnym bądź Trybunałem Stanu, a rozpoczęte przed wejściem w życie Konstytucji, są prowadzone zgodnie z przepisami konstytucyjnymi obowiązującymi w dniu rozpoczęcia sprawy”. Rola przepisów przejściowych jest taka sama jak przepisów kolizyjnych, z tą tylko różnicą, że rozwiązują problem kolizji pomiędzy przepisami prawnymi obowiązującymi w różnym czasie.

- Przepisy **wprowadzające** to wspólna nazwa dla przepisów derogacyjnych i przejściowych. Do przepisów wprowadzających zalicza się również przepisy dokonujące odpowiednich zmian w przepisach treściowo związanych z nową regulacją, np. „art. 14 otrzymuje brzmienie: »Art. 14. W celu ustalenia praw rzeczowych na nieruchomościach prowadzi się księgi wieczyste«” (art. XVIII pkt 1 przep. wpr. K.c.). Nazwą „przepisy wprowadzające” bywa niekiedy określany odrębny akt normatywny wprowadzający w życie inny, zakresowo obszerny akt, np. Kodeks cywilny, kodeks karny.

7. Budowa aktu normatywnego

Akt normatywny jest dokumentem organu państwowego zawierającym zakodowane w przepisach prawnych normy prawne regulujące jakiś obszar stosunków społecznych. Akty normatywne powstają w wyniku procesu stanowienia prawa przez organy państwowe, a także organy samorządu terytorialnego.

W toku praktyki prawotwórczej wypracowano pewien schemat formalnej budowy aktu normatywnego. Przedstawia się on następująco:

- a) określenie rodzaju aktu (np. ustawa, rozporządzenie), data ustanowienia danego aktu, tytuł aktu określający jego zakres przedmiotowy (rodzaj regulowanych stosunków społecznych, np. „O szkolnictwie wyższym”, „O pomocy społecznej”). Ta część aktu nosi niekiedy nazwę nagłówka.
- b) Jeżeli jest to akt wykonawczy, np. wydany z upoważnienia ustawy w celu zapewnienia jej realizacji, wówczas ma miejsce

powołanie podstawy prawnej, czyli przepisu ustawy, która uprawnia lub zobowiązuje do wydania danego aktu.

- c) wstęp, preambuła, który wskazuje cel wydania danego aktu, motywy uzasadniające jego wydanie, polityczną lub historyczną genezę przyjmowanych rozwiązań prawnych, itp. W nauce prawa nie ma jednolitego stanowiska, czy wstęp zawiera treści normatywne, czy też ma znaczenie jedynie interpretacyjne dla danego aktu. Wstęp nie jest koniecznym elementem aktu normatywnego, obecnie występuje sporadycznie.
- d) część ogólna aktu zawiera przepisy, w których znajdują się elementy wspólne dla postanowień znajdujących się w części szczegółowej aktu. Umieszczone są tu również definicje legalne, inne wyjaśnienia, np. dotyczące ustanowionych skrótów.
- e) część szczegółowa zawiera zasadniczą materię aktu, czyli konkretną regulację określonych stosunków prawnych. W oparciu o zamieszczone w tej części przepisy możemy konstruować normy prawne typu *lex generalis*, jak i *lex specialis*.
- f) przepisy końcowe, na które składają się przepisy przejściowe, derogacyjne oraz określające termin wejścia w życie danego aktu.
- g) ostatnim elementem aktu jest podpis osoby uprawnionej. W przypadku ustaw podpisu dokonuje Prezydent.

Podział na część ogólną i szczegółową jest przyjmowany w aktach o szerokim zakresie przedmiotowym, które regulują cały kompleks stosunków społecznych. Materia aktu normatywnego jest podzielona na pewne odcinki i pododcinki. Na przykład: bardzo rozbudowany akt normatywny, jakim jest kodeks cywilny, dzieli się na części, księgi, tytuły, działy, rozdziały, te zaś na artykuły, paragrafy, ustępy, punkty. Wszystkie artykuły posiadają ciągłą numerację. Położenie przepisu (zawierającego normę lub jej część) w ramach większej całości, np. tytułu, działu, rozdziału, ma istotne znaczenie przy procesie wykładni. Przyjmuje się, że prawodawca celowo zaplanował wewnętrzną systematykę aktu normatywnego.

Akt normatywny, aby wszedł w życie, musi być należycie ogłoszony w stosownych dla danego rodzaju aktów normatywnych publi-

katorze, np. w Dzienniku Ustaw, w Monitorze Polskim. Tekst takiego aktu uznaje się za tekst **autentyczny**, stanowiący wzór, z którym w razie wątpliwości porównuje się teksty danego aktu opublikowane również w inny sposób, np. kodeksy w postaci książkowej, wybory tekstów aktów normatywnych w danej dziedzinie wydane dla praktyków, studentów prawa.

Tempo przeobrażeń stosunków społecznych dyktuje konieczność częstych zmian treści regulacji prawnych. Czasami transformacja społeczna jest tak zasadnicza, że treść danego aktu okazuje się nieadekwatna w stosunku do zmienionej rzeczywistości społecznej. Wówczas należy ustanowić nowy akt, uchylając całkowicie poprzedni. Niekiedy wystarcza tylko zmiana pewnych postanowień aktu lub uzupełnienie jego treści poprzez dodanie nowych. Tego rodzaju modyfikacja aktu normatywnego jest dokonywana w drodze **nowelizacji**, czyli poprzez wydanie nowego aktu normatywnego o tej samej lub wyższej mocy prawnej, co akt ulegający zmianie. Kilkakrotna nowelizacja jakiegoś aktu sprawia praktyczną trudność w odtwarzaniu jego treści, rozproszonej wśród wielu aktów normatywnych. W takim przypadku pożądane jest ogłoszenie jego **tekstu jednolitego** (tekst pierwotny wraz z naniesionymi nań wszystkimi poprawkami).

8. Język prawny i język prawniczy

Język prawny jest to język **prawodawcy**, w którym formułuje teksty aktów normatywnych, ustaw, rozporządzeń, zarządzeń, itp. Z ich treści (bezpośrednio lub pośrednio) adresaci dowiadują się o wyznaczonych im wzorach powinnoego zachowania, musi to więc być język zrozumiały i nie odbiegający w jakiś zasadniczy sposób od tego, którym posługują się na co dzień. Z drugiej jednak strony musi to być język na tyle precyzyjny, aby możliwie jednoznacznie i dokładnie wskazywał, jakiego rodzaju zachowania oczekuje prawodawca od adresatów. Cechą języka potocznego jest wieloznaczność i nieostrość wielu występujących w nim wyrazów i zwrotów językowych, nie utrudnia to jednak porozumienia się w typowych sytuacjach życiowych. Użycie ich przez prawodawcę w tekście prawnym, bez jednoczesnego uściślenia ich znaczenia, powodowałoby szereg nieporozumień i perturbacji.

cji. Język prawny, choć oparty na języku potocznym (etnicznym), różni się od niego przede wszystkim swoistymi regułami semantycznymi, dotyczącymi nadawania znaczeń terminom, zwrotom i wyrażeniom zawartym w obowiązujących tekstach prawnych. W języku prawnym występują bowiem zwroty mające to samo znaczenie co w języku potocznym, np. człowiek, brat, dziecko oraz zwroty, którym prawodawca nadaje znaczenie specyficzne, odmienne od tego, które mają w języku potocznym np. zbrodnia, egzekucja. Prawodawca może też wprowadzać nowe pojęcia, które nie występują w języku potocznym, np. zachówek, termin zawity, wstępny, zstępny. Głównym sposobem wyeliminowania nieostrości i wieloznaczności terminów zaczerpniętych z języka potocznego do języka prawnego oraz wprowadzenia terminów nowych jest korzystanie przez prawodawcę z **definicji legalnych**. Zawierają one reguły znaczeniowe, wiążące dla interpretatorów, nakazujące tak a nie inaczej rozumieć dane słowo czy zwrot językowy, występujące w tekście prawnym. Na przykład: „Dokumentem jest każdy przedmiot lub zapis na komputerowym nośniku informacji, z którym jest związane określone prawo albo który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego lub okoliczności mającej znaczenie prawne” (art. 115 § 14 K.k.). Definicje legalne mogą być dokonywane na użytek jednego aktu normatywnego, całej gałęzi prawa lub jej części bądź dla wszystkich obowiązujących przepisów, w których występuje dany zwrot lub wyrażenie językowe. Oprócz słownictwa (terminologia prawna) język prawny wykazuje pewne osobliwości gramatyczne, jak: specyficzne użycie czasu teraźniejszego, trybu oznajmującego, czy stylistyczne, np. dopuszczalność kilkakrotnego powtarzania jakiegoś wyrazu w jednym zdaniu.

Język prawniczy jest to język, w którym formułowane są różnego rodzaju wypowiedzi o obowiązującym prawie. Dokonywane są w nim, m.in. rozstrzygnięcia w procesie stosowania prawa, interpretacja przepisów, opis i ocena poszczególnych instytucji prawnych, systematyzowanie prawa, naukowa refleksja nad prawem. Język prawniczy jest dziełem **prawników**.